

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАННЯ ДОСТУПУ
ДО АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ**

У статті розглядаються проблемні питання щодо забезпечення фізичного та інтелектуального доступу до документів Національного архівного фонду як одного з ключових завдань архівних установ України.

Ключові слова: архів, доступ до архівної інформації, фізичний доступ, інтелектуальний доступ, інформатизація.

G.Yu. Gorbachova

**THEORETICAL STUDIES OF CONCERNING ACCESS
TO ARCHIVAL DOCUMENTS**

The article covers problem issues concerning the physical and intellectual access to the documents of the National Archival Fund as one of the key objectives of archival institutions of Ukraine.

Keywords: archive, access to archival information, physical access, intellectual access, informatization.

На сьогодні архіви є установами, що не лише забезпечують постійне накопичення багатства фондів як ресурсів інформації, а й провадять ґрунтовну аналітичну роботу з фондами, здійснюють введення як ретроспективних, так і поточних документів до соціального обігу. Сьогодні вимагає, аби архіви не лише забезпечували користувачам доступ до документів через читальні зали та інформаційні бази, а й надавали їм повну та об'єктивну інформацію про склад і зміст архівних документів через відповідний комплекс науково-довідкових засобів з урахуванням сучасних інформаційних технологій і міжнародного досвіду.

Проблема доступу до ресурсів НАФ в українському архівознавстві досліджена недостатньо. Опосередковано її розглядали Г.В. Боряк, К.Є. Новохатський, Л.А. Дубровіна, І.Б. Матяш, Ю.А. Прилепішева, Н.М. Христова та ін. Важливе значення для вивчення проблеми використання архівної інформації мали теоретичні праці російських учених

В.М. Автокротова, К.Б. Гельмана-Виноградова, розділи підручника «Архівознавство» та «Нарисів історії архівної справи в Україні». Враховуючи зростання цінності інформаційного чинника, значне місце в наукових дослідженнях посідає питання доступу до інформаційних ресурсів суспільства (у т.ч. й архівних), яке розглядалося такими науковцями, як В.М. Горовий, Г.В. Боряк, О.С. Онищенко.

Введення як ретроспективних, так і поточних документів до соціального обігу є складною і багатоаспектною методологічною проблемою. Її вирішення залежить від розроблення єдиної державної та науково-організаційної стратегії в галузі створення уніфікованих класифікаційних систем документальної інформації; єдиних галузевих стандартів описування складу та змісту архівних і рукописних документів або їхніх окремих груп; технічних, технологічних, лінгвістичних та організаційних засад інтеграції інформаційного потенціалу національного документального фонду України в традиційних архівних та комп'ютерних системах загальнонаціонального рівня [7, 51].

Процес залучення документів до наукового і соціального обігу отримав назву *доступу* і включає кілька аспектів. Перший – фізичний доступ до фондів (надання користувачеві можливості особисто працювати з архівними документами). Другий – інтелектуальний доступ до інформації про документ та його зміст (тобто, отримання необхідної довідкової інформації через документи вторинного рівня та публікації текстів документів у спеціальних виданнях. Третій – соціально-правовий доступ, що реалізується архівами шляхом оприлюднення інформації, що міститься в архівних документах [7, 51].

На фізичному рівні доступ до документів забезпечується шляхом організації роботи дослідників у читальних залах архіву завдяки організації документів у певні архівні документальні системи. Проте, у багатьох архівних установах наразі існує проблема пропускнуєї спроможності читальних залів. Приміром, Центральний архів зарубіжної україніки та Центральний державний науково-технічний архів не мають окремих приміщень для читальних залів. Проблемним питанням залишається оснащення читальних залів новою копіювальною технікою, організація робочих місць із виходом до всесвітньої інформаційної мережі Інтернет та доступом не лише до баз даних на документи архівів, а й до всієї інформаційної системи НАФ України [10; 11].

На фізичному рівні доступ до документів також забезпечується шляхом розсекречення архівних документів – зняття необґрунтованих обмежень на ознайомлення з документами, які не становлять державної таємниці, але які свого часу, за ідеологічними та політичними ознаками були переведені на обмежений режим використання. За останні 20 років відбувся активний процес із розсекречення необґрунтовано засекречених архівних фондів та колекцій, друкованих видань [12, 8]. Проте, порівняльний аналіз кількісних показників перегляду

грифів секретності матеріальних носіїв інформації у центральних державних архівах свідчить, що найбільш активно працює у цьому напрямі лише Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Повільно ведеться робота з розсекречення документів у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, де взагалі не може бути таємних документів [10; 11].

Другий аспект залучення документів до соціального обігу це інтелектуальний доступ. Такий доступ до ресурсів НАФ реалізується шляхом розробки системи науково-довідкового апарату до фондів архівів, що включає систему архівних каталогів, описів фондів, анотованих реєстрів, покажчиків, путівників та довідників по фондах архівів. Науково-допоміжний апарат, що містить вторинну інформацію про документи архіву, дозволяє користувачам та архівістам орієнтуватися у величезному масиві ретроспективної архівної інформації [7, 51]. Про організацію підготовки архівними установами України довідково-інформаційних видань, зокрема путівників, описів, каталогів, ідеться в дисертації Н.М. Христової [13]. Авторка подає стисло характеристику опублікованих видань про склад і зміст архівних фондів, окреслює шляхи дальшого вдосконалення НДА.

Підсумовуючи стан виконання держархівами Програми підготовки архівних довідників на 2009-2010 рр., можна констатувати, що зазначену програму виконано лише на 8-10% [11, 19]. Дуже гостро стоїть проблема реалізації галузевих програм щодо створення Національного електронного фондового каталогу, електронного комплексу описів архівних фондів, повнотекстова публікація текстів архівних документів у режимі он-лайн, що передбачає об'єднання електронних ресурсів архівних установ на рівні регіонів та, як результат, на загальнодержавному рівні.

Третій аспект доступу до архівних документів – соціально-правовий доступ, що реалізується через оприлюднення інформації, яка міститься в архівних документах, з метою захисту законних прав і інтересів громадян, в першу чергу постраждалих від війн, репресій тоталітарних режимів, депортованих тощо [7, 51].

Державні архівні установи виконують різні запити, що відносяться до їхньої компетенції. Запити, що надходять від споживачів до архіву, умовно поділяють на: тематичні, генеалогічні, соціально-правові, непрофільні [6, 8]. Останніми роками спостерігається зменшення кількості письмових звернень, що надходять до держархівів. Це певною мірою пояснюється збільшенням кількості консультацій відвідувачів у столах довідок та кількості звернень, поданих на особистому прийомі. Найбільша кількість звернень подається на особистому прийомі у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління, Центральному державному архіві громадських об'єднань, Центральному державному

історичному архіві (м. Київ) [10; 11]. Вважаємо, що актуальною сьогодні є потреба розроблення чіткої системи отримання та опрацювання електронних запитів.

Виконання важливої суспільної функції архівних установ щодо реалізації доступу до документів Національного архівного фонду та забезпечення суспільства ретроспективною документною інформацією можливо за умови функціонування науково-обґрунтованих та високоефективних інформаційно-пошукових засобів, що забезпечують оперативний пошук і видавання інформації про наявність, місцезнаходження та зміст документів, умови доступу до документів, основні бібліографічні дані про фонди тощо [1].

Одним із перших в українській історіографії до аналізу проблеми актуалізації архівних інформаційних ресурсів в середині 1990-х рр. звернувся Г.В. Боряк, обґрунтувавши необхідність створення Археографічного реєстру національної архівної спадщини України. Учений наголосив на необхідності впровадження інформаційних технологій з метою організації інтелектуального доступу до архівних інформаційних ресурсів України. Не менш важливе значення для вивчення досліджуваної проблеми мають публікації Г.В. Боряка, в яких розглянуто основні форми репрезентації архівних ресурсів у мережі Інтернет, та праці Л.А. Дубровіної, яка обґрунтувала концептуальні засади інформатизації архівної справи в Україні [5].

Перспективним напрямком архівознавчих досліджень є теоретичні дослідження проблем доступу та використання архівної інформації та порівняльний аналіз науково-практичних засад використання архівної інформації в країнах світу.

Одним із найважливіших стратегічних напрямів діяльності архівних установ у сфері забезпечення доступу до архівних ресурсів держави є системна інформатизація галузі. У січні 2007 р. схвалено Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», основна мета якого полягає у створенні й розвитку інформаційного суспільства. Відмова від ідеологічних чинників як фізичного, так і інтелектуального доступу до інформації сприяє зростанню темпів формування архівних електронних ресурсів в Україні, розвитку системи документальних комунікацій, прискорення темпів обігу інформації у світових мережах, виникають нові форми організації документів, зокрема веб-сайти, електронні архіви. Формування інтернет ресурсів історико-культурної спадщини, можливості створення електронних колекцій історичних джерел, архівних публікацій, інтенсифікація використання ресурсів є одночасно важливим завданням історичної науки, спрямованим на розробку критеріїв формування таких ресурсів джерел, організацію інтелектуального доступу до них та розповсюдження [2, 5]. Загальною метою інформатизації в архівній справі є актуалізація інформації, що міститься в документах, оптимізація використання документних ресурсів суспільства, прискорення їхнього залучення

до суспільного обігу шляхом суттєвого вдосконалення предметного, тематичного та хронологічного пошуку інформації, введення її в міжнародний інформаційний простір.

Удосупнення документної інформації вимагає більш швидкого процесу інформатизації архівної справи. До ключових напрямів організації доступу до інформації належить переведення в електронну форму довідкового апарату архівів та архівних документів, результатом чого має стати створення Національного електронного фондового каталогу, створення єдиної автоматизованої системи науково-довідкового апарату в архівах України.

Значним досягненням у сфері інформатизації архівної справи слід вважати створення державними архівами власних веб-сайтів, публікацію на сайті Державної архівної служби путівників та архівних довідників у електронному вигляді, проведення Інтернет-виставок.

Веб-сайт архівної установи можна умовно назвати новим видом архівного довідника – комплексним електронним довідником оперативного характеру. Відповідно до Основних правил роботи державних архівів України, [9] веб-сайт архівної установи має містити обов'язкові структурні елементи. Проте, здійснивши порівняльний аналіз структури та інформаційного наповнення веб-сайтів центральних державних архівів, можемо дійти висновку, що сайти Центрального державного історичного архіву (м. Київ) [14] та Центрального державного історичного архіву (м. Львів) [15] не містять всі обов'язкові елементи і мають не дуже зручний для користувача інтерфейс.

Узагальнюючи, можемо зазначити, що основна мета діяльності архівних установ полягає у забезпеченні користувачів первинною і вторинною інформацією, що міститься у архівних документах, шляхом надання трьох рівнів доступу до документів НАФ України – фізичного, інтелектуального і соціально-правового. Інформатизація значно розширює інтелектуальний доступ до архівної інформації, оптимізує її опрацювання. Ключовими напрямками організації доступу до інформації визначено переведення в електронну форму довідкового апарату архівів та архівних документів, результатом чого має стати створення Національного електронного фондового каталогу з подальшим наданням доступу до нього через інтернет, а також створення єдиної автоматизованої системи науково-довідкового апарату в архівах України. Саме цим шляхом рухаються провідні архівні служби і національні архіви країн світу.

Використана література

1. Архівні установи України : довідник / автори-укладачі О.І. Алтухова, С.І. Андросов, Л.С. Анохіна та ін. ; редкол. : О.С. Онищенко, Р.Я. Пиріг, Л.А. Дубровіна та ін. ; упоряд. : Г.В. Боряк, С.Г. Даневич, Л.А. Дубровіна та ін. ; Державний комітет архівів України, Міністерство культури і мистецтв України; Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського НАН України. – К., 2000. – С. 41-42.

2. Боряк Г.В. Інформатизація архівної галузі сьогодні: поточні здобутки і завдання формування електронних ресурсів / Г.В. Боряк // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики. – К., 2004. – Ч. 2. – С. 4-9.

3. Ващекин Н.П. Информационная деятельность и мировоззрение / Н.П. Ващекин, Ю.Ф. Абрамов. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1990. – 296 с.

4. Доступ до архівних документів: законодавство і практика / Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2010 р. – 416 с.

5. Дубровіна Л.А. Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні / Л.А. Дубровіна // Студії з архівної справи і документознавства. – К., 1998. – Т. 3. – С. 6-17.

6. Загорецька О.М. Виконання запитів у архівних установах / О.М. Загорецька // Секретар-референт. – № 3. – 2011. – С. 6-13.

7. Лозицький В.С. Національний архівний фонд як складова частина інформаційних ресурсів суспільства / В.С. Лозицький // Архіви України. – 2004. – № 3. – С. 51-52.

8. Меньківська Н.С. Інформаційна діяльність державних архівів : сутність та визначення / Н.С. Меньківська // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія : наук. журн. – К. : Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв, 2009. – С. 51-55.

9. Основні правила роботи державних архівів України / Державний комітет архівів України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. – К., 2004. – 334 с.

10. Підсумки діяльності у 2009 році та пріоритети на 2010 рік / Державний комітет архівів України. – К., 2009. – 55 с.

11. Підсумки діяльності у 2010 році та пріоритети на 2011 рік / Державний комітет архівів України. – К., 2010. – 65 с.

12. Реєстр розсекречених архівних фондів України : міжархів. довідник / Держкомархів України, УНДІАСД ; упоряд. С.Л. Зворський. – К., 2009. – 244 с.

13. Христова Н.М. Науково-довідковий апарат архівів та рукописних підрозділів бібліотек в Україні у 1920-1990 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / Н.М. Христова ; Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. – К., 1999. – 17 с.

14. Офіційний веб-сайт Центрального державного історичного архіву України, м. Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cdiak.archives.gov.ua/>

15. Офіційний веб-сайт Центрального державного історичного архіву України, м. Львів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsdial.archives.gov.ua/>